

UDK:94:908.396

Asxat BIYKUZIIYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD

TDSHU professori, tarix fanlari doktori S. Shadmanova taqrizi asosida

THE HISTORY OF INDIA'S SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT IN ANTIQUITY

Annotation

A number of studies are being conducted in the world on the ancient traditions of statehood and urban planning in India, migration processes in the region, and their influence on the lives of the peoples of the region. This article discusses these matters.

Key words: Civilization, Indian state, Sanskrit language, Central Asia, Ramayana.

ИСТОРИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ИНДИИ В АНТИЧНЫЙ ПЕРИОД

Аннотация

В мире проводится ряд исследований по древним государственным и градостроительным традициям Индии, миграционным процессам в регионе и их влиянию на жизнь народов региона. В данной статье обсуждаются эти вопросы.

Ключевые слова: Цивилизация, Индийское государство, санскритский язык, Центральная Азия, Рамаана.

ANTI-K DAVRDA HINDISTONNING IJTIMOY-SIYOSIY TARAQQIYOTI TARIXI

Annotatsiya

Jahonda Hindistondagi qadimiy davlatchilik va shaharsozlik an'analari, mintaqada kechgan migratsiya jarayonlari va ularning o'lka xalqlari hayotiga ta'siriga oid qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur maqolada shular haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Sivilizatsiya, Hind davlati, sanskrit tili, Markaziy Osiyo, Ramayana.

Kirish. Qadimgi Hindiston tarixida muhim o'rin tutgan Mauriya davlati Chandragupta Mauriya tomonidan Taksilada, diniy rahnamo braxman Chanakya yordamida tashkil etilgan. Bu paytlar yosh Chanragupta Mauriya mamlakat shimolidagi Taksilada bilim olayotgan edi. Afsonalarga ko'ra, Chanakya Makedoniyalik Iskandarga qarshi kurashni boshlash uchun Magadxa davlatiga tashrif buyurgan. Ammo Magadxa rojasi Dxana Nanda (mil.av. 321-316 yy) uni kamsitib mamlakatdan ketishga majbur qiladi. Braxman Chanakya esa o'ch olishga va Nandlar sulolasini yo'q qilishga ahd qiladi. Bu orada Makedoniyalik Iskandar qo'shinlari Magadxa bilan urushishni istamay, Beas daryosidan o'tmaydi. Iskandar esa qo'shinining katta qismi bilan Mesapotamiyaga qaytib ketadi. Miloddan avvalgi 323-yilda Makedoniyalik Iskandar Bobilda vafot yetganidan ko'p o'tmay, uning ulkan imperiyasi lashkarboshi(diodox)lari tomonidan bo'lib olinadi.

Panjob rojasi Por bilan ittifoqdosh bo'lgan Chandragupta Mauriya hokimiyat uchun kurashni boshlaydi. Ammo ko'p o'tmay, roja Por ichki kurashlar oqibatida halok bo'ladi. Antik tarixchi Sitsiliyalik Diodor uning o'limiga yunon satrapi Evdamni aybdorligini ta'kidlab o'tadi. Miloddan avvalgi 317-yilda Makedoniyalik Iskandar Shimoliy Hindistonda qoldirib ketgan yunon-makedon qo'shinlari lashkarboshisi Evdam mamlakatni tark etishga majbur bo'ladi. Natijada Chandragupta amalda hozirgi Panjob yerlari hukmdori bo'ldi. Endi asosiy e'tibor Sharqda Nand sulolasi qo'lida qolgan Magadxa taxtini egallashga qaratildi. Chandragupta Hindistonning shimoli-G'arbiy qismidagi ba'zi kichik konfederativ davlatlarni uyushmalarini qo'llab-quvvatlab, o'z qo'shinlarini Nandalarga qarshi boshladi. Ulkan Nandlar imperiyasiga qarshi chiqish uchun kuchli armiyani to'plash lozim edi[1]. Nandlar bilan qonli kurash uzoq davom etadi. Nandlar sulolasi tomonida kelib chiqishi xarbiylardan bo'lgan Bxadrashala Chandraguptaga qarshi jang qilgan[2]. Urushda halok bo'lganlar soni 10 mingga yaqin

fillar, 100 ming suvoriy, 5 ming jang aravadaga teng bo'lgani manbalarda ta'kidlanadi[3]. Nandlar podshosi Dxana Nanda taxtdan qulatilganidan so'ng Chandragupta Mauriya imperiyasini g'arbga qadar kengaytirishga ahd qiladi. Bu yo'lda u Eron va Mesapotamiyaga egalik qilayotgan Salavka Nikator bilan to'qnashadi. Ushbu ulkan imperiyalar o'rtasidagi urush sulx bilan yakunlanadi. Yunon manbalarida Mauriyalar podshosi Sandrakott deb atalgan. Chandragupta Mauriyalar davlati tarkibiga Araxosiya(Janubi-Sharqiy Afg'oniston va Shimoliy Pokiston), Gedrosiya(Janubi-Sharqiy Eron), Paropamisad(Hindikush) yerlarni qo'shib olishga erishadi. Sulolalar o'rtasida nikox shartnomasi tuzilgan[4]. Salavkiylarga esa 500 ga yaqin fillar taqdim etilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qurolliy kuchlar qadimgi Hindiston davlatlarida, ayniqsa Mauriyalar konfederativ imperiyasida katta o'ringa ega bo'lgan. Podsholiklar o'rtasidagi urushlar va qo'shni rojaliklar talon-taroj qilinishi, davlat uchun muhim iqtisodiy farovonlik manbai sifatida qaralar edi. Maxarajalar o'zida tegishli bo'lmagan yerlarni kuch bilan qo'lga kiritgan jangchi sifatida ulug'langan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning uslubiy asosini obyektivlik va tarixiylik prinsipi, fenomenologik va germevntik yondashuvlar, tizimlashtirish usullari tashkil etadi. Shuningdek, maqoladagi ma'lumotlarni tahlil etishda statistik usuldan ham foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Qadimda hind davlatlari armiyasi kshatriylar, yollanma askarlar, alohida ijtimoiy uyushmalar, xususan savdo tashkilotlari, qaram ittifoqchilar, vassallar tomonidan ta'minlangan jangchilardan iborat edi. Rojaliklar qo'shini kasta tizimiga asoslangan edi. Aksariyat maxajanapadaliklarda faqat kshatriyalarga qurol olib yurish mumkin bo'lgan. Urush boshlanganda kshatriylar kastasi vakillari birinchilardan safarbarlikka tayyor turishgan.

Armiya jamoat tartibini himoya qilish funksiyalarini ham bajargan. U davlat yaxlitligini himoya qilish uchun

hushyorlik bilan turishi kerak edi. Shu munosabat bilan harbiy bo'linmalar "ikki, uch, besh, shuningdek, yuzlab qishloqlar" qatoriga joylashtirilgan[5]. Qo'shinda jangovor fillardan foydalanish boshlangan davrlar edi. Otiqlarni o'rni dastlab jangovor aravalar ishlatilardi[6], chunki ilk temir davrida otlarni odamni og'irligini ko'tara oladigan nasli hali mavjud bo'lmagan. Jangovorlik hislatlari qadimgi hind dini va madaniyatida o'z aksini topgan[7]. Buni mashhur Maxabxorat dostonida ham ko'rishimiz mumkin.

Chandragupta Mauriya qarorgoxida bo'lgan Salavkiylar davlati elchisi Megasthenes ko'p millatli hind qo'shinini 400 mingdan oshiqligi ta'kidlaydi. Bu armiyada o'g'irliklar va talonchiliklar kam uchrashini e'tirof etib, eng katta o'g'irlik qiymati 200 draxmadan oshmaganligini[8] aytib o'tadi.

Mauriylar qo'shinlarida tibbiyotga katta e'tibor berilgan. Ayniqsa turli xil malhamlarni xurmo daraxti navdasidan yasalgan tayoqcha yordamida tanaga surtish orqali muolija qilish keng tarqalgan. Dafn ma'rosimlari oddiy va sodda bo'lgan. Ularning qabrlari ham hashamdor emas edi. Ammo hayoti davomida hindlar qimmat baho toshlar bilan bezatilgan taqinchoqlarga qiziqishlari yunon elchilarining e'tiborini tortgan. Aksariyat hindistonliklar ingichka zig'ir tolasidan to'qilgan matoli kiyim kiyib yurishgan. Shu bilan birga ular boshlarini soyabon yordamida quyoshdan saqlab yurganliklari[9] ta'riflanadi. O'z navbatida qadimgi hindlar haqiqat va mardlikka hurmat bilan munosabatta bo'lishgan. Podsho Chandraguptani shaxsiy tan soqchilari va qo'shini saroy tashqarisiga joylashtirilgan edi. Mauriylar davlati hududida konfederativ poleoetnik mafkura hukum surgan edi.

Mil. av. 297-yil Pataliputrada taxtga Chandraguptaning o'g'li Bindusara (ayrim manbalarda Vindusara) chiqariladi. Unga Markaziy va Sharqiy Hindiston yerlari bilan bir qatorda, Janubiy Afg'oniston va Belujistonning bir qismi bo'ysunar edi. Uning davrida Hindistonda 16 davlat Muariylar imperiyasiga bo'ysindirildi. Mamlakat janubida joylashgan kelib chiqishi mahalliy dravidlardan bo'lgan Pandiya, Chera va Chola davlatlari Mauriylarga ittifoqchi bo'lganliklari tufayli o'z suverenitetlarini saqlab qolgan edilar.

Podsho Bindusara, otasi Chandragupta singari jaynizm(jaynizm falsafasi va amaliyoti, birinchi navbatda, hamma narsani bilish, qudratlilik va abadiy baxtga erishish uchun ruhni o'z-o'zini tarbiyalashga asoslangan)ni yuksaltirmadi. Yangi hukumdor ajivika(inson taqdiri inson harakatlariga bog'liq emasligiga ishongan darveshlar), ateistik va braxmanlarga qarshi falsafiy ta'limot tarafdori edi. Shunga qaramasdan otasining piri, faylasuf Chanakya uning bosh vaziri bo'lib qolaverdi. Ammo keyinchalik Subandhu ismli amaldorning noto'g'ri talqindagi ig'vosi tufayli bosh vazirlikdan voz kechib, uzlatka ketadi va ochlik e'lon qiladi. Bindusara esa qilgan ishidan afsuslanib, uni qaytib kelishini istab Subandxuni Chanakyaning oldiga yuborgan. Yangi vazir esa podsho buyrug'ni buzib, Chanakyaning tiriklayin yoqib yuborgan. Lekin ko'p o'tmay bosh vazir Subandhu ham lavozimidan ketadi.

Ashokavadana("Ashoka haqida hikoya" mil. av. II asr)da ta'kidlanishicha podsho Bindusaraning 500 maslahatchisi bor edi. Unda Xallataka va Radxagupta ismli ikki amaldor haqida so'z boradi. Ushbu saroy boyonlari Bindusara vafotidan keyin uning o'g'li Ashokani taxtga kelishiga yordam berganlar. Demak ko'p millatli konfederativ Maurya imperiyasini boshqarishda ulkan byurokratik apparat mavjud edi.

Mil.av. 272-yil Bindusara vafotidan keyin imperiyada to'rt yil taxt uchun kurash natijasida fuqarolar urushi bo'lib o'tadi[10]. Bu kurashda Bindusaraning yoqtirmagan o'g'li mamlakat shimolidagi isyonchilar markazi bo'lgan Taksila shahri hokimi Ashoka, akasi Susima ustidan g'alaba qozonadi.

Ashoka o'z qo'shini bilan mil.av. 272-yil Pataliputraga kirib kelib, o'zini podsho deb e'lon qiladi. Poytaxtga taxtni egallash uchun Uddjayn viloyatidan uni hukumat rahbari vazir Radxagupta taklif qiladi. Ammo hokimiyat uchun kurash shahzoda Susima va uning tarafdorlarini to'liq mag'lubiyatiga qadar davom etdi. Rasman Ashoka(Devanampiya) Maurya imperiyasi taxtiga mil.av. 268-yil o'tiradi.

Davlat va fuqarolarini ravnaqi uchun Ashoka imperiya bo'ylab ko'p sayohat qiladi. Maishatbozlik va ov-shikordan voz kechib o'z vaqtini davlat ishlariga bag'ishlagan. Yana shuni ta'kidlab o'tish kerakki podsho buddaviylik diniga hurmati oshib borgan. Bu davrda podsho yerlari "rajavisayya" deb atalgan[12]. Mamlakatning muqaddas qadamjolarini ziyorat qilish orqali u viloyatlarda amaldorlarni ishlarini taftish ham qilgan. Davlat ishlarida oddiy fuqarolarni majburiy mehnatga jalb qilishni bekor qiladi.

Imperiyaning ravnaqi uchun u mamlakat tabiatini avaylashni buyurgan. O'rmonlarga o't qo'yish va ko'ngilhushlik uchun hayvonlarni ovda nobud qilishni man etgan. Yo'l qurilishini butun imperiya bo'ylab tartibga solgan. Aholi sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash uchun shifoxonalar qurdirgan. Aholi yo'lda chinqamasligi uchun quduqlar qazdirgan[11]. Sanitariya vetenariya holatiga ham ahamiyat bergan.

Boy tabiatga ega bo'lgan Hindiston tabobati o'z dorivor o'simliklari bilan o'sha zamonda ham dunyoga mashhur edi. Ashoka dorivor o'simliklar va minerallarni mamlakat tashqarisiga eksport qilish uchun shart-sharoit yaratib bergan. Shu bilan birga dexqonchilikni rivojlan tirish va transport masalasini yechimini hal etish uchun kanallar qazdirgan.

Imperiya fuqarolarini ma'naviy tarbiyasiga oid qator farmoyishlar va qonunlar qabul qilgan[13]. Amaldorlarga nasihat qilib, fuqarolar uchun podsho ko'p yaxshilik qilganligini ta'kidlaydi. Bu haqida 1958-yilda Afg'onistonning Qandaxor shahri yaqidagi Chexel Zina tog'idan topilgan ikki tilda (oramiy va yunon) yozilgan bitiglar ma'lumot beradi.

Demak, Mauryalar imperiyasining shimoliy chegaralari hozirgi Afg'onistonning janubiga qadar borib taqalgan. Bu yerdagi erniy aholi esa ma'muriy boshvaruvda oromiy va yunon yozuvidan foydalangan. Salavkiylar imperiyasi tarkibidagi Baqtriya satrapligi janubda ko'p millatli Mauryalar davlati bilan bevosita chegaradosh bo'lgan. Ammo ellin dunyosining ta'sir doirasi aynan shu yerda qadimgi hind sivilizatsiyasi bilan to'qnashgan. Ashoka davrida imperiya boshqaruvi uchun bir-necha diniy mafkuralarni yahlit tizimga solish prinsipi hali to'liq ishlab chiqilmagan edi. Bu jarayon keyinchalik milodiy I asrda Kushon imperiyasi davrida, Mauryalar tajribasidan foydalanish orqali nisbatan mukammal shaklga keldi.

Mil.av. 232-yil Ashoka vafotidan keyin uning davlati ikkiga Sharqiy va G'arbiy Mauryalar davlatiga bo'linib ketadi. Sharqiy imperiyaning poytaxti Pataliputra, G'arbiy imperiyaning markazi Uddjayn bo'lib qoladi. Rasman imperiyani boshqaruvi Suyasasa(Ashokaning o'g'li)ning farzandi Dasharatxani qo'l ostiga o'tadi. Sharqiy Maurya davlati markaziy hokimiyatni saqlab qolishga urinib ko'radi. Ashokaning boshqa nabirasi Samprati G'arbiy imperiyani o'z nazoratiga oladi. Ammo ko'p o'tmay bu ikki davlatlar ham kichik rojaliklarga parchalana boshlaydi. Birinchi bo'lib G'arbiy Maurya davlatidan Kashmir viloyatini, podshoning tog'asi Djalauka ajratib oladi. Uning ortidan Shimoldagi Gadaxrani shahzoda Virasena boshchiligidagi imperiya tarkibidan ajralib chiqadi. Dasharatxaning qo'l ostida Magatxa mulklari qoladi holos. Janubiy Hindistondagi Satavaxanalar davlati Maurya imperiyasining vassallari podsho Ashokani vafotidan keyin amalda Pataliputradagi hukumatga bo'ysunmay qo'ygan edi.

Milloddan avvalgi 185-yilda kelib chiqishi braxmanlarning Bxardvadji Gotra mashabidan bo'lgan Pushyamitra Shunga (mil.avv. 185-148 yy) so'ngi Maurya hukumdori Brixadraxani jangda yengadi. Shu tariqa Mauriyalar sulolasi tugatiladi[14]. Oqibatta Mauriyalar davlatining parchalanishi kuchayib ketadi. Ayniqsa bu jarayon G'arbiy Maurya podsholigida kuchayib, mamlakat mayda rojaliklarga bo'linib ketadi.

Shimoliy Hindistondagi geosiyosiy vaziyat keskinlashadi. Natijada mil.av. 180-yil qulay vaziyatdan foydalangan Yunon-Baqtriya podshosi Demetriy I (mil.av. 199-170 y) sobiq G'arbiy Maurya konfederatsiyasi rojaliklari hududiga bostirib kiradi. Yunon-Baqtriya davlati Araxoziya va Panjob yerlarini bosib oladi. Tarixchi Mark Yunian Yustinning ma'lumotlariga ko'ra Demetriy I endi hindlar podshosi sifatida tilga olinib, uning qo'shinini 60 ming kishidan iboratligi ta'kidlanadi[15]. Hukumronligining dastlabki yillarida Demetriy I butun Baqtriya bo'ylab ta'siri kuchli bo'lgan edi. Ammo uning Hindiston yerlariga kirib borishi davrida metropoliya bilan aloqalar uzoqlashadi. Ayniqsa Shimoliy Baqtriya yerlarida podsho Demetriy I ning hokimiyati sust bo'lgan. Bunga numizmatik ma'lumotlar guvohlik beradi[16]. Shungalar sulolasi Shimoli G'arbiy Hindistonni yavan(yunon-baqtriya xalqi)larga boy berishgach, bu yerda buddaviylikni yangi shakli "yunon-buddizm" kurtak otadi. Gandxaradagi yavanlar buddaviylikda haykaltaroshlik

san'atiga katta e'tibor beradilar. Uning mafkuraviy mohiyatini qayta jonlashtiradi. Ayrim yunonlar asta-sekin buddaviylik ta'limotiga ergashadi. Hindiston yerlari hukmdori sifatida Demetriy I dubulg'asini fil tasvirida o'z tangalarida zarb ettirgan.

Milloddan avvalgi 172-yil Baqtriyada strateg Yevkratid markaziy hokimiyatga qarshi qo'zg'olon ko'taradi. Bu payt Demetriy I asosiy qo'shin bilan Shimoliy Hindistonda edi[17]. Shimoldan ko'chmanchi sak va dax qabilalarining kuchayishi oqibatida Baqtriya havf ostida qoldi. Natijada Yunon-Baqtriya podsholigi janubga bo'lgan ekspansiyadan voz kechishga majbur bo'ladi. Hind olimi Avad Kishor Narayn ham shu fikrni targ'ib etadi[18].

Xulosa. Ekspansiyaning markazi bo'lgan Baqtriya, noib Yevkratid boshchiligidagi alohida davlat sifatida ajrab chiqadi. Shimoliy Hindistonni zabt etishga ketgan yunon-batriyaliklar qo'shini esa podsho Demetriy I boshchiligidagi Yunon-hind davlatini tuzishadi. Baqtriyaliklarga boshchilik qilgan yunon elitasi Gandxara (Shimoliy Hindiston) hududida buddaviylikka katta e'tibor beradi. Kasta tizimini asosi bo'lgan induizm, buddaviylik jamiyatiga raqobatchi hisoblangan. Ammo mahalliy xalqni boshqarish uchun siyosatda har ikkovi mafkuraviy vosita sifatida hukmron elita tomonidan foydalanilgan. Shu tariqa Yunon-Baqtriyalik(yavan)lar Hindiston sivilizatsiyasini yangi bosqichga olib chiqishda muhim o'rin egalladi.

ADABIYOTLAR

1. Mookerji R.K. Chandragupta Maurya and his times. - Delhi 1988. P. 171.
2. Памятники письменности Востока. LXXXVII. Миаиндапаньха. Перевод с пали Парибка А.В. – Москва 1989. С. 271.
3. Ўша жойда. 427 бет.
4. Страбон. География. В 17 книгах. – Москва, 1964. – С.672-673.
5. История государства и права зарубежных стран. Под ред. О.А. Жидкова. - Москва. 1996.- С 8.
6. Махабхарата. Выпуск III. Перевод, введение, примечания и толковый словарь академика АН ТССР. Смирнова Б. Л. Издательство АН ТССР. Ашхабад. 1957. С.326.
7. Маламуд Ш. Испеч мир. Ритуал и мысль в древней Индии. «Восточная литература» РАН. - Москва. 2005. - С. 253.
8. Страбон. География. В 17 книгах. – Москва, 1964. – С.659.
9. Страбон. География. В 17 книгах. – Москва, 1964. – С.660.
10. Nath Sen. S. Ancient Indian History and Civilization. – New Delhi. 1999. P. 142-143.
11. Бонгард-Левин Г. М., Бухарин М.Д. Вигасин А.А. Индия и античный мир. - Москва 2002. С. 211-212.
12. Бонгард-Левин Г.М., Бухарин М.Д. Вигасин А.А. Индия и античный мир.- Москва 2002. С. 96.
13. The Edicts of King Asoka. An English rendering by Ven. S. Dhammika. 2001. P 5.
14. Rachel Mairs. Graeco-Bactrian and Indo-Greek world. – London and New York. 2021. P. 38.
15. Эпитома сочинения Помпея Трога «Histsriae Philippicae» / Пер. с лат. А. А. Деконского, М. И. Рижского; Под ред. М. Е. Грабарь-Пассек; Комментарии К. В. Вержбицкого, М. М. Холода; Вст. ст.к. К. Зельина. – Санкт-Петербург, Изд-во С.– Петерб. ун-та, 2005. С. 324.
16. Ртвеладзе. Э.В. Пидасев Ш. Р. Каталог древних монет Южного Узбекистана. Изд. Фан. – Ташкент. 1981. С.18.
17. Зеймаль Е.В. Древние монеты Таджикистана. Изд. Дониш. – Душанбе. 1983. С. 45.
18. Юстин Марк. Эпитома сочинения Помпея Трога «Historiae Philippicae». Вступительная статья К. К. Зельина. Комментарии К. В. Вержбицкого, М. М. Холода – Санкт-Петербург. 2005. С. 324.